

-(*t*)ar atzizkidun hitzen jokabide sintaktikoaren inguruan

XABIER ARTIAGOITIA*

0. ATARIKOA

Artikulu honen gaia euskaraz zilegi diren adibide biokin lotzen da:

- (1) a. palestinar agintariak
- b. agintari palestinarrak

Gaur egun (1a-b) biak ontzat ematen badira ere, eta Sarasolaren (1997: 88) arabera literatura tradizioan lehena sarriago agertzen bada ere, nire inguruko (lantegiko, lagunarteko) euskaldun ia guztiek bigarrena nahiago dute, eta erabat arrotzat jotzen dute lehena. Joera hau hain da nabarmena ezen euren hitz-tun senak adibideok oso zalantzazkotzat edo ia ez-gramatikaltzat (?? edo *) jotzeraino heltzen da; jakina, euskaldun horietariko askok badakite, zelan edo halan, (1a) hurrenkera *ibiltzen* dela, edo idazten dela behintzat, baina ez dute batere maite. “Euskara batuaren misterioak” dio Sarasolak *-dun* eta *-(t)ar* atzizkien aurrean zenbaitek hartzen duen jarrera kontraesankorraz (bata izenaren aurretik baina bestea atzetik kokatzeaz) diharduela, baina berdin-berdin balio du iruzkin horrek *-(t)ar* atzizkiaren lehen kokapenaren aurrean euskaldun askok sentitzen duten egonezinerako. Misterio hori argitu edo argitzen lagundu nahi dut, bada, artikulu honetan.

* EHU-ko irakaslea.

Bihoakie neure esker ona Itxaro Borda, Junes Casenave, Xabier Diharçe, eta Beñat Oyharçabal jaun-andereei datu batzuetan euren iritziarekin lagundu izanagatik. Eskerrak ematen dizkiet, halaber, Andolin Eguzkitzari eta Igone Zabalarari aurreko bertsio bati egindako iruzkinengatik. Artikuluaren ongaitzak egilearenak dira, edozein kasutan. Artikulu hau Eusko Jaurlaritzaren PI-1999-14 eta EHU-ren 9/UPV 00027.130-13587/2001 ikerketa-proiektuen barruan burutu da.

Misterio horren funtsa honela laburbil daiteke: [-*(t)ar* atzizkidun hitza + izen] egiturak funtsean hitz elkartuak direla erakutsiko dut, baina [izen + -*(t)ar* atzizkidun hitza] IS eta AdjS joskera arruntak direla defendatuko dut. Jatorriz hitz elkartua zena, izen + adjektibo egitura sintaktiko hutsa izatera igaro bide da hainbat hizkeratan, beharbada -*(t)ar* atzizkiak (lehen nagusi ez zen) adjektibo kategoria eskuratu duelako. Aldarrikapen hori justifikatze aldera, honako urratsak egingo ditut: lehen atalean, Azkuek eta Villasantek emandako deskribapena eta -*(t)ar* atzizkiaren kategoriaren auzia ekarriko ditut gogora; ondoren, adjektiboen sailkapen lexikoa ere gainbegiratuko dut, batez ere Bosque eta Picallo (1996) eta Zabala (1997, 1999) ikertzaileen lanen ildotik. Ondoren, [-*(t)ar* atzizkidun hitza + izena] hurrenkera azaltzeko, izenaren mugimenduan oinarritzen den azterbidea, hitz elkartuaren azterbidearen alternatiba litzatekeena, aurkeztuko dut; eta azkenik, erakutsiko dut aukera bietatik hitz elkartuarenak bakarrik eman dezakeela datu guztien berri.

Neure burua gramatika sortzailearen esparruan kokatzen badut ere, artikulatu honek batez ere lan deskribatzailea izan nahi du; beraz, espero dut hemen egiten den ekarpena interesgarria eta baliagarria gertatzea gramatika sortzailean edo beronen aldaera berrietan trebatua ez den irakurleari ere.

1. AURREKARIAK

1.1. Gramatikarien ekarpena

Oker ez banago, Azkueren beraren (1923) oharretan aurkitzen dira -*(t)ar* atzizkiaren inguruko zehaztasun nagusiak:

a. herria edo sorterrria adierazten duten jatorri-adjektiboak¹ sortzen dira atzizki honen bidez:

(2) lesakar, laudiotar, zarauztar, bilbotar, zuberotar, galiziar, lapurtar...

Noiz -*ar* soila, noiz -*tar* epentesiduna erabakitzea Azkuek herri edo herrialde bakoitzeko lagunen esku uzten du, eta arazo hori ez dugu orain hemen ikutuko.

b. Pertsonen izen-deiturekin ere erabiltzen da atzizki hau:

(3) ojinagatarrok, lopeztarrak, agirretarrak, simpsondarrak, ...

Kasu honetan, kategoriarik ez du aipatzen Azkuek, baina adibideak ikusita, ematen du bereziki izentzat jo beharko ditugula (3)-koak. Hurrengo azpiatalean (=1.2) itzuliko naiz kontu honetara.

c. Izen arruntei ere lotzen zaie -*(t)ar* atzizkia noiz edo noiz; (4a) adibideak Azkuerenak dira, baina badira beste batzuk ere:

(4) a. eliztar, gautar, goiztar, gutar²
b. atzerritar, baserritar, goitar, herritar, eskuar, eskuindar, hiritar, kaltetar, kanpotar, ...

¹ Gaztelaniaz "gentilicio". Hitz hau ez omen da frantsesez erabiltzen, eta ez dut euskaraz erabiltzeko beharra ikusten. Aukeran, *jatorria* nahiago dut.

² *Apaldar, gosaldar* eta *bazkaldar* ... -*tiar* atzizkiarekiko nahastearen bidez azaltzen ditu. Oro har, Azkuek -*(t)ar* eta -*tiar* atzizki bitzat jotzen ditu, ez atzizki bakartzat.

Gaur egungo euskararen behintzat, batzuk (*herritar, hiritar, kaletar, baserritar*) izen modura erabiltzen ditugu eskuarki, baina adjektibo modura ere erabil daitezke:

- (5) a. Amuriza bertsolari kaletarra izan da batez ere
- b. bertsolari herritarrak (EH: 373) (= bertsolari herrikoiak)
- c. euskara hiritarra (EH: 381) (= euskara *urbanoa*)

Villasanteren (1974: 118hh) deskribapenak, funtsean, gertu-gertutik jarraitzen dio Azkuerenari, baina honek ez bezala, (a) ez du kategoriarik aipatzen *-(t)ar* atzizkiarendako; eta (b) *-(t)iar* eta *-(t)ar* funtsean atzizki bakarizat jotzen ditu. Hori bai, biak bat datoz datu esangurutsu bat ematerakoan: jatorria adierazten duten *-(t)ar* atzizkidun hitzek (adjektiboak Azkueren ustez, ez ahaztu) izenaren aurretik erabiltzen diren arren, ezinezkoak dira izen bereziekin:

- (6) a. ondarrutar maisua(k)
- b. *ondarrutar Simon / Simon ondarrutarra

Ez bata ez besteak ez dute ezertarako aipatzen murrizketa honen arrazoia.

1.2. *-(t)ar* atzizkiaren kategoriaz

Esan dudan bezala, erabilera edo oinarri hirukoitza aitortzen diote Azkuek eta Villasantek *-(t)ar* atzizkiari. Berdintsu egiten dute Canterok eta Odriozolak (1992) berriagoa den lantxo batean. Autoreok beste datu interesgarri bat ematen dute: *-(t)ar* atzizkia izen arruntei lotzen zaien hitz gehienetan, ezinezkoa omen da izenaren aurrean agertzea. Hau da, honako adibideak ez zaizkie gramatikalak begitانتzen euskaldun gehienei:

- (7) a. * gautar hegaztiak
- b. * goiztar eskolaratzea
- c. * lehortar biztanleak
- d. * zerutar maitasuna
- e. * Baskoniako atzerritar jokalaria

Eta berauen orde, honakoak dira arruntak:

- (8) a. hegazti gautarrak (edo gaueko hegaztiak)
- b. eskolaratze goiztarra
- c. biztanle lehortarrak (edo lehorreko biztanleak)
- d. maitasun zerutarra (edo zeruko maitasuna)
- e. Baskoniako jokalaria atzerritarrak

Arestiko (7)-ko datuen arbuioa *ondarrutar neskek* onartzen dutenen artean ere gertatzen da, ñabardurak ñabardura³. Datuok zuzenak badira, pentsatzekoa da kasu honetan *gautar, goiztar, lehortar...* eta abar adjektibo arruntak direla eus-

³ *eskuindar politikariak* egokia omen da, nahiz eta arruntagoa den *politikari eskuindarrak* (Itxaro Borda, k.p.). Hor litekeena da *eskuindar* izen hutsa izatea, eta *politikari* atribuzioa, *emakume idazlea* edo *gizon astoa* bezala. Problema hau orokorra da, eta horregatik ahaleginu naiz *-(t)ar* atzizkidun hitza argi eta garbi izen ardatza ez den adibideak bilatzen.

karaz, *eder, egoki, ekonomiko, samur* eta *komunitario* bezala alegia, eta horregatik ez dutela onartzen izenaren aurretik agertzea:

- (9) a. * polit hegaztiak (cf. hegazti ederrak)
 b. * egoki eskolaratzea (cf. eskolaratze egokia)
 c. * ekonomiko arazoak (cf. arazo ekonomikoak)
 d. * samur maitasuna (cf. maitasun samurra)
 e. * estrakomunitario jokalaria (cf. jokalari estrakomunitarioak)

Puntu honetan, galdera bat sortzen zaigu: nola ezkontzen dira datu hauek Sarasolak dioenarekin, hots, literatura tradizioan $[-(t)ar$ atzizkidun hitza + izena] hurrenkera arruntagoa delako baieztapenarekin? Egia esan, hemen ez dirudi hainbesteko kontraesanik dagoenik, klasiko eta ez hain klasiko diren idazleek (8)-ko adibideen antzeko adibide franko dakartzate-eta:

- (10) a. hain erremedio handia eta *midizina eskuarra* den lekhuan (Axular 340)
 b. godoak eta beste *jendaki* barbaro eta *basotarrak* (Sarako Etxeberri *Laburdiri Eskuararen hatsapenak*,)
 c. Aidean dakarre *agintari menditarrak* beren besoetan,... (Agirre, *Auñamendiko Lorea*)
 d. *arrano goitarrez* inguraturik (Agirre, *Kresala*)
 e. *bide-lapur atzerritar* zenbaitzuk il zuten bideburu irukoitzetan (Zaitegi, *Sofokles*)
 f. Mun egiten zioten eskuan *jaun kanpotar* batzuek (Oskillaso, *Kurloiak*)
 g. hala antz ematen zuen haren *irribarre zerutarrak* (Mirande, *Haur besoetakoa*)
 h. Handikiro, *retorika goitarrez* emana,... (MIEG I: 158)
 i. Geure buruen gaiñetik dagoen *teillatu zerutar* bat (Villasante, *Jainkoa*)

Lehen adibidea Villasantek berak (1974: 121) aipatzen du, beste guztiak hantemenka aurkitutakoak dira⁴. Hori bai, Mitxelenak, oraintsuko (10h) adibidea agertzen den artikulu berean, beste hurrenkeran ematen du jatorria adierazten duen $-(t)ar$ atzizkidun hitza:

- j. *florenziar* idazlari kokkorra... (MIEG I: 158)
 k. *calabriar* turuta-jotzailea... (ibidem)

Honelako datuak egiaztatzen diren neurrian, esan beharko genuke $[-(t)ar$ atzizkidun hitza + izena] hurrenkera $-(t)ar$ atzizkiaren jatorri- (eta agian deitura-) erabilerari dagokiola bakar-bakarrik, baina ez hirugarren erabilerari, izen arruntei lotzen zaieneko erabilerari alegia⁵.

⁴ Egia esan, kontrako hurrenkera duten adibide banaka batzuk ere badaude:

(i) Zeru bidea, ai, utzita noruntz dijoa *zerutar uso* pollita (Jautarkol).

⁵ *Euskal Hiztegia*-n *basotar, goitar, gautar* hitzak izenlaguntzat jotzen dira, baina izenaren ezkerretara agertu beharrean adibide guzti-guztietan izenaren eskuinera azaltzen dira, egiazko adjektibo (*izenondo* Sarasolaren terminologian) balira bezala:

(i) godoak eta beste *jendaki* basotarrak (EH: 107) [= 10b adibide bera]

(ii) izartxo gautarrak, atsegin gautarrak (EH: 308)

(iii) arrano goitarren habia, poesia goitarra, ikuskizun goitarrak (EH: 325)

Labur esanda, beraz, (7-8)-ko datuek berresten dute izen arruntei lotzen zaien *-(t)ar* atzizkiak adjektibo hutsak sortzen dituela. Baina izenak ere sortzen ditu:

- (11) a. Zenbat baserritar dago azoka honetan? Ehundaka baserritar
 b. Hiritar on batek auzokideei lagundu beharko lieke
 c. bihotz oneko kaletar {guztiak, gehienak, asko, gutxi, franko}
 d. baserritarrengan konfiantza daukagu kontsumitzaileok
 e. baserritar sena (= baserritar gisa eduki daitekeen sena)

Euskaraz zaila da irizpide morfosintaktiko hutsetan oinarrituta izenak eta adjektiboak bereiztea (Mitxelena 1987: 374-5), baina izena edo *izentasuna* zenbatzaileekin elkartzeak, edo adjektibo batek modifikatzeak, edo bizidun/bizigabe partiketan ibiltzeak edo [izen + izen] hitz elkartuetan parte hartzeak definitzen badute, ondorioztatu behar dugu *baserritar*, *hiritar*, *herritar* eta *kale-tar* bezalakoak izenak direla.

Zer dugu kategoriari dagokionez *-(t)ar* atzizkiaren lehen eta bigarren erabileretan? Azkeri berari kasu eginez, adjektiboak omen ditugu jatorriak adierazten dituenen. Esan genezake hori argi baino argiago dagoela *Simon ondarrutarra* bezalako izen-sintagma batean, baina ez hainbeste *ondarrutar neskek* bezalako izen-sintagma batean. Azken kasu honetan, Euskaltzaindiak (1985, 1993) eta Sarasolak (1997) *izenlagunaz* hitz egiten digute, eta ez adjektibo ("izenondo") batez. Baina hor argudiatu ahal dugu *izenlagun* deiturak, kategoria bat baino gehiago, *hurrenker*a jakin bat izendatzen duela:

- (12) a. etxe honetako nagusia
 b. etxe hauetako nagusia
 c. titaniozko jauregia
 d. Joaneren bizikleta

Norbera erraz konturatzen denez, [etxe honetako, hauetako], [titaniozko] eta [Joaneren] *izenlagunen* barne egitura IS oso bat gehi deklinabide atzizkia edo horrelako zerbait dugu; are gehiago, IS hori (etxe hau/hauek, titanio(z), Joane) singularra, plurala edo mugagabea izan daiteke, baina egoera horrek ez dauka zerikusirik *ondarrutar* horrekin; beronetan ez dago ISrik (ezin dugu esan **herri askotar* edo **herri eder honendar*), ez deklinabide atzizkirik⁶. Hartara, ez dago oso argi zein den *ondarrutar* horren kategoria izenaren aurretik ageri delarik, *izenlagun* kategoria ez den bitartean behintzat. Bego oraingoz kontu hori azalkizun laugarren atalera arte. Bestalde, *neska ondarrutarrak* onartzen dutenendako ez dago arazorik hor *ondarrutar* adjektibo arrunta dela esateko.

Horrenbestez, *ondarrutar* bezalako hitz bat adjektibo argia da kasu batzuetan, eta ez dakigu oso ondo zer den izenaren aurretik ageri denean. Baina izena ere izan daiteke? Baietz ematen du:

Ez dakit nahita edo nahi gabe egindakoa den deituraren eta adibideen arteko dibortzioa. *Hiritar* adjektibo *eta* izenlaguntzat jotzen da, baina adibide bakarra izenaren ondoko kokapenera da; *eskuar*, *eskuindar*, *ezkeriar*, *herritar*, eta *kaletar*, bestalde, ez datoz izenlagun gisa, adjektibo gisa baino.

⁶ Hala ere, *nondar* eta *nongotar* badira, dakigunez. Ikus azken oharra.

- (13) a. Ondarrutar bi bizi dira nire auzoan
 b. Ondarrutar peto-pettoa da nire irakaslea
 c. Ondarrutarrengandik ikasi dut euskara
 d. Donostian luzaro bizi izan haizen arren, ez dun ondarrutar sena galdu

Hots, *ondarrutar* izen bizidun zenbakarritzat jo daiteke; zentzu hertsian ez gaude behartuta (13)-ko adibideetan inolako izenik falta dela proposatzera.

Deituren kasuan, esana dugu arestian itxuraz izenak direla *-(t)ar* atzizkiaren bidez sortutako hitz hauek. Baina dirudienez adjektiboak ere izan litezke:

- (14) a. linguistika chomskyarra nagusitu da Baionako jardunaldietan
 b. aktore hauek antzerki arestiarra landu nahi dute

Honelako erabilerak berri samarrak izan daitezke, eta, horregatik, ez dago beharbada *chomskyar linguistika* bezalako izen-sintagmez ezer argitzerik literatura tradizioaren irizpidea kontutan hartuta⁷.

Laburbilduz, honako egoera batera heltzen gara orain arteko lanei begiratu bat eman eta gero: *-(t)ar* atzizkiak izen berezietatik izenak eta adjektiboak izan daitezkeenak eratortzen ditu, eta modu apalagoan beste horrenbeste egiten du izen arruntekin. Izen arruntetatik eratorritakoen kasuan, ezinezkoa da *-(t)ar* atzizkidun hitza izen ardatzaren aurretik agertzea, eta berau bat letorke bere adjektibo izaerarekin. Izen berezietatik eratorritakoen artean, *-(t)ar* atzizkidun hitza izenaren ostean joaten da edo joan daiteke gaur egungo euskaldunentzat, eta berau bat letorke *-(t)ar* atzizkiaren adjektibo izaerarekin; baina, paradoxikoki, izen berezia oinarri hartzen dutenen artean literatur tradizioan ugariagoak omen dira *-(t)ar* atzizkidun hitzak izenaren aurretik ageri diren adibideak, eta berau ez dator bat gaur egun adjektiboetara leporatu ohi dizkiegun ezaugarriekin. Eskematxo batekin:

- (15) *-(t)ar*: Izena edo Adjektiboa, [+I___]⁸
- (16) ● *izen berezia + -(t)ar*
 a1. neska ondarrutarrak cf. neska jatorrak (→ ondarrutar = Adj)
 a2. Axular saratarra cf. Axular handia (→ saratar = Adj)
 ● *izen arrunta + -(t)ar*
 b. arrano goitarra cf. arrano beltza (→ goitar = Adj)
- (17) ● *izen berezia + -(t)ar*
 a1. % ondarrutar neskak cf. *jator neskak (→ ondarrutar ?)
 a2. * saratar Axular
 ● *izen arrunta + -(t)ar*
 b. * goitar arranoa⁹

⁷ Nire arakatzela apalean behintzat, literatura tradiziozko *luterotarrak* bezalakoak ia beti izen hutsak dira. Zabalak (1999: 41. oharra) eta B. Oyharçabalek (k. p.) ez dute *chomskyar linguistika* eta *ondarrutar neskak* bezalakoetan artean alde handirik ikusten; espero izatekoa da, beraz, bata bestea bezain ona edo txarra iruditzea hiztun bakoitzari.

⁸ Zenbatzaile batzuk ere har ditzake oinarri *-(t)ar* honek, *sistema bitarra* bezalakoetan esaterako. Pertsona-izenordainak determinatzaileak badira (Artiagoitia 1998), oinarria D kategoria ere izan daitekeela onartu behar dugu, *gutar* bezalakoetan berri emateko.

⁹ Ez Azkuek ez Villasantek ez dute ezertarako aipatzen **goitar Maria* bezalakoak txarto daudela, baina bai, berriz, **ondarrutar Simon* ezinezkoa dela. Arrazoia garbiago ulertzen dugu orain: *goitar* bezalakoak, *ondarrutar* tankerakoei gertatzen zaienaren kontra, ezinezkoak dira izen ardatzen aurretik, *edozein* izenen aurretik alegia.

(15) horretan *-(t)ar* atzizkiak izenak oinarri hartzen dituen eta izenak edo adjektiboak sortzen dituen atzizkitzat jotzen dugula adierazi nahi dut. (15) -ko “%” ikurak hitzun batzuekiko bai baina beste batzuekiko *ez* dela gramatikala adierazi nahi dut, nahiz eta badakidan, ondo jakin ere, literatura tradizioan zeharo arruntak direla horrelakoak. “%” ikur hori gorabehera, egia esan, egokiagoa izan liteke hitzun askorentzat (*ezagutzen* ditudan gehientzat, egia esan) “*” edo “??” dela zehaztea, baina abstrakzio bat eginez eta literatura tradizioetik datorren hizkera jasoa entzunaren entzunaz kontrako hurrenkera ere ikustera daudela ohituta.

Erronka beraz argi dago: zergatik dago txarto (17a) euskaldun batzuekiko eta ondo beste batzuekiko? Ontzat jotzen duten euskaldunen barne gramatika, zein da *ondarrutar* horren gramatika kategoria eta nola aztertu behar da egitura osoa? Aurreko lan eta autoreei eta azpiatal honetako ekarpenari esker badakigu aukerak gutxi direla: edo adjektiboa da, eta onartu behar dugu halako aldaketa bat gertatu dela hizkera batzuetan adjektiboen (edo adjektibo batzuen) kokapenari dagokionez; edo izena da, eta kasu horretan hitz elkartu itxurako zerbaiten aurrean aurkitzen gara. Lehen hipotesian, hitzun multzo batek (*ondarrutar neskak* arbuizten duenak) besteak onartzen duen mugimendu sintaktiko bat faltako luke; bigarren hipotesian, berriz, kategoria aldaketarekin lotuko genuke hitzun multzo biak bereizten dituen ezaugarria. Korapiloaren muinari heldu aurretik, baina, argitu dezagun zenbait kontu adjektiboez.

2. ADJEKTIBOEN SAILKAPENAZ

Aurreko atalaren amaieran plazaratu dudan arazoari heldu aurretik kome- ni da adjektiboen sailkapen lexikoaz zertxobait esatea. Nik dakidala, Zabalak (1997, 1999) bakarrik idatzi du honetaz euskarari dagokionez, bereziki Bosque eta Picalloren (1996) lana abiaburu hartuta. Zabalaren ardura euskara teknikoan gauzak nola izan behar diren argitzea bada ere, beraren (eta Bosque eta Picalloren) oharrak jakingarri dira gramatikaren deskribapenerako bererako. Atal honetan gehienbat Zabalaren lana iruzkintzera mugatuko naiz.

Bada, badirudi adjektibo mota nagusi bi daudela hizkuntzan: nolakotasunezkoak edo kalifikatzaileak eta erlaziozkoak, erreferentziadunak ere deituak¹⁰. Nolakotasunezkoek ezaugarri bat ematen digute, izena nolakoa den esaten digute, eta euren bereizgarri arruntak dira graduatzaileak onartzea eta konparazio atzizkiak onartzea:

- (18) a. testuliburu hori {franko, oso, nahiko, ...} egokia da ikasgaia lantzeko
b. testuliburu hori {hau baino egokiagoa, egokiena...} da ikasgaia lantzeko
c. [testuliburu (nahiko) egokia] daukagu ikasgaia lantzeko

¹⁰ Bosque eta Picallok (1996) erlaziozko adjektiboen barruan jatorria adierazten dutenei bakarrik esaten diete *erreferentziadun adjektibo*. Hemen bi hauen terminologia hobetsi dut, baina argi gera be- di deitura gutxienekoa dela.

Erlaziozko adjektiboek, berriz, ez dute ezaugarririk adierazten, eta ez dute graduatzaile edo konparazio atzizkirik onartzen, ez behintzat baldintza normaletan:

- (19) a. testuliburu hori {*? franko, oso, nahiko, ...} ingelesa da
 b. krisi hau {*? franko, oso, nahiko, ...} ekonomikoa da
 c. testuliburu hori {*? hau baino ingelesagoa, denetan ingelesena...} da
 e. testuliburu (*? franko) ingeles honekin ez dago ikasterik
 f. krisi (*? oso) ekonomiko baten erdian gaude

Ingeles adjektiboak ez du adierazten nolakoa den testuliburua, nongoa den baino: Inglaterreakoa alegia. *Ekonomiko* adjektiboak, bere aldetik, krisia ekonomiaren esparrukoa edo arlokoa dela esan nahi du. Zentzu horretan, *ingeles* eta *ekonomiko* horien azpian dautzan *Inglaterra* eta *ekonomia* izenekin lotzen gaituzte direlako adjektiboek. Beste batzuetan, berriz, erlaziozko adjektiboak argumentu-egitura (subjektu-osagarri erlazioaren bat) daukan izen baten argumentuari erreferitzeko balio du:

- (20) a. Txetxeniaren aurkako eraso errusiarra
 b. aldaketa soziala sustatu nahi dute

Adibide hauek, onargarri diren neurrian, honela interpretatuko genituzke eskuarki: lehenean Txetxeniaren aurka Errusiak egiten duen eraso dugu, eta bigarrenean aldagetak gizartea bera aldatu nahi du. Zentzu horretan, *errusiar* adjektiboak *eraso* izenaren subjektua ematen digu (Errusia bera da erasotzailea), eta *sozial* adjektiboak *aldaketa* izenaren osagarria ematen digu (gizartea da aldagaia). Hartara, erlaziozko adjektiboetan multzo bi bereizten dituzte Picallok eta Bosquek: adjektibo sailkatzaileak (= 19ko *ingeles* eta *ekonomiko* bezalakoak) eta tematikoak (= 20ko *errusiar* eta *sozial* bezalakoak).

Gogoratu behar da adjektibo batzuek interpretazio biak onar ditzatekela, eta erlaziozko eta nolakotasunezkoen arteko mugak ere ez direla hertsitatuak. Esaterako:

- (21) eraso eskoziarra
 (22) {Olatz, jokabide hori } oso eskoziarra da

Eraso eskoziarra anbigua izan liteke: Eskoziak egiten duen eraso modura ulertu liteke (interpretazio tematikoa), baina, xakean gaudelarik, eraso eskoziarra eraso mota bat (interpretazio sailkatzailea) besterik ez litzateke izango, agian eraso hori Eskozian sortu zelako edo eskoziar batek asmatu zuelako. Bestetik, *eskoziar* horrek berez “Eskoziako” edo “Eskoziaren” esanahia badauka ere, gerta daiteke kulturaliki Eskoziari edo eskoziarrei ezaugarri prototipikoak egotea: garagardoa eta whiskya ugari edatea, eskuzabalak ez izatea, ilehoriak izatea, *kilt* ospetsuak jatea, eta abar. Hortik kalifikatzaile bezala erabiltzera jauzi txikia dago: izan ere, (22) adibideak, ezer esan nahi badu, horixe esan nahi du, Olatz horrengan edo jokabide horretan eskoziarrengan (zorronez edo zoritxarrez) prototipikotzat jo ohi diren ezaugarriak areagotzen direla; baina ohartu gaitezten jokabideak eta Olatzek ez dutela zertan Eskoziakoak bertakoak izan.

Zabalak (1997) nabarmentzen duenez, adjektibo sailkatzaile edo thematiko gehienak maileguak ditugu, euskarak berez hitz elkarketara edo postposizio-sintagmetara jotzen baitu. *Egunkaria* edozein egunetan hartzea besterik ez dago horretaz konturatzeko:

(23) a. krisi ekonomikoa	cf. ekonomia(ren) krisia
b. aldaketa soziala	cf. gizarte(aren) aldaketa
c. talde parlamentarioa	cf. parlamentuko taldea
d. eraso mediatikoa	cf. hedabideen eraso
e. garraio publikoa	cf. herri garraioa
f. eraikuntza nazionala	cf. nazio(aren) eraikuntza
g. erreforma konstituzionala	cf. konstituzio(aren) erreforma
h. kategoria gramatikalak	cf. gramatika-kategoriak

(23g-h adibideak Zabalarenak (1997: 536))

(23)-ko adibideetan, adjektibo sailkatzaileak eta thematikoak ditugu, gehienak erdaratik zuzenean hartuak, eta sarritan posible izaten da hitz elkartu bat edo postposizio-sintagma bat aurkitzea euskaraz¹¹.

Erabilera egokiaren eztabaida alde batera utzita, beraz, bistan dago euskaraz erlaziozko adjektibo asko eta asko (thematikoak zein sailkatzaileak) zelanbait arrotzak direla. Baina, interesgarriro, bada salbuespen argi bat, eta salbuespen hori *-(t)ar* atzizkiarekin sortzen diren adjektiboek osatzen dute, Zabalak (1997, 1999) gogoratzen duen bezala. Okerrik ezean, batzuk nolakotasunezkoak ere izan daitezkeen arren, ondoko *gautar*, *eskuindar*, *kaletar*, *ondarrutar* adjektiboek sailkapen bat egiteko balio dute:

- (24) a. hegazti gautarrak
 b. alderdi eskuindarrak
 c. bertsolari kaletarrak
 d. neska ondarrutarrak
 (e. eraso errusiarra)

Hots: hegaztien artean gauekoak; alderdien artean, eskuin joeradunak; bertsolarien artean kalekoak direnak; nesken artean, Ondarrun jaio edo bizi direnak. Kasu gehienetan, erlaziozko adjektiboa sailkatzailea dugu, baina inoiz thematikoa ere izan liteke: eraso errusiarra Errusiak egiten duena denean hain zuzen (=24e)¹². Eta ez dut ahazten *-(t)ar* adjektibo batzuk kalifikatzaile modura ere erabili ahal ditugula:

- (25) a. Miren Amaia baino *eskuindarragoa* da
 b. Saia ez da hiriko hegazia, *baso-basotarra* baino (EH:107) (= oso basotarra)
 c. gairik *goitarrena* (EH: 325)

¹¹ Zabalak (1997: 545) dioenez, adjektiboak nolakotasunezko adiera ere daukalarik, bere horretan mailegatu ohi dugu: *sagardo naturalaz* hitz egiten dugu eta ez **natura sagardoaz*.

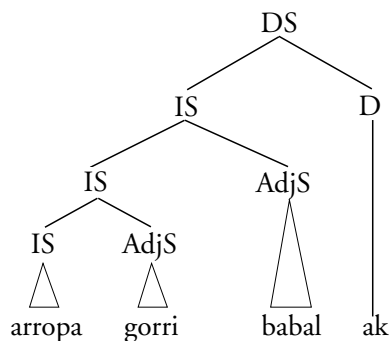
¹² I. Zabalak diostanez, *-(t)ar* atzizkiak adjektibo thematikoak sortzeko duen gaitasuna oso urria da, oinarrian leku-izenak dituzten kasuetara mugatzen da: *antzerki arestiarrak* ez du zertan Arestik berak egindakoa izan; Arestiri jarraituz egindakoa izango litzateke. Ikus honetaz Zabala (1999: 142-4).

Laburbilduz, Bosque eta Picallori (1996) eta Zabalarri (1997, 1999) jarraituz hemen adjektiboen artean multzo bi bereizi behar direla gogorarazi dugu, nolakotasunezkoak eta erlaziozkoak. Bigarren multzoan, tematikoak eta sailkatzaileak ere badira. Ikusi dugunez, *-(t)ar* atzizkidunak bete-betean sartzen dira erlaziozko adjektiboen multzoan, eta noiz edo noiz nolakotasunezkoak izatera ere heltzen dira.

3. ERLAZIOZKO ADJEKTIBOEN KOKAPENAZ

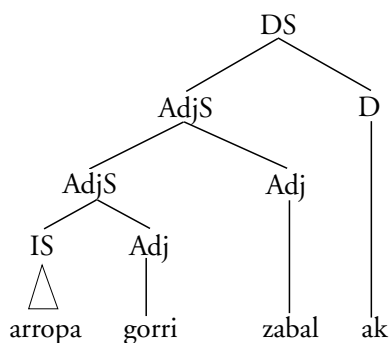
Nik dakidala behintzat, lan gutxi egin da euskaraz izen-sintagmaren barruko adjektiboen azterbide eta kokapenari dagokionez. Gramatika sortzailearen ikuspegitik, adjektiboak izenaren adjunktutzat jo ohi dira, eta hala aztertu izan dituzte euskaraz Trask (1983), Goenaga (1991), Eguzkitza (1993) eta Artiagoitia (1998, 2001) lanek:

(26) arropa gorri zabalak (Goenaga (1991) lanetik hartutako adibidea)

Artiagoitia (1998, 2001) lanetan, berriz, beste aukera bat ere aipatzen da; adjektibo bakoitza D edo goragoko Adj baten osagarritzat jotzea:

(27)

Erlaziozko adjektiboak, ordea, ikerketatik kanpo geratu izan dira gehienetan¹³.

¹³ Zabala salbuespena da; hark esan bezala (1997: 552), badirudi euskaraz erlaziozko adjektiboek izenetik hurrago behar dutela kalifikatzaileek baino:

(i) a. Txetxeniaren kontrako eraso errusiar bortitza
 b. *Txetxeniaren kontrako eraso bortitz errusiarra

Lotura estuago horrek (26/27)-ko ez beste egitura batean pentsarazten digu.

Azterbideak azterbide¹⁴, kontua da beste hizkuntza askotan IS barruko adjektiboen artean halako hierarkia zurruna antzeman izan dela; eta ez hori bakarrik, adjektiboen aldean izena non agertzen den ere hartu izan dela kontuan izenaren mugimendu sintaktikoa proposatzeko. Ikus ditzagun kontu biak labor-labor.

Besteak beste, Sproat eta Shih (1991) ikertzaileek (eta lehenago Dixon-ek berak 1977) honakoa proposatu izan dute IS barruko adjektiboen hierarkia-tzat:

(28) *Kualitatea > neurria > forma > kolorea > jatorria*

Hor izenetik urrunen dagoenetik hurbilen dagoenera irakurri behar da hierarkia. Ingelesezt, argi betetzen da hierarkia hori:

- (29) a. a small green Chinese vase (neurria > kolorea > jatorria)
 ‘lorontze txinatar berdi txiki bat’
 b. a small green vase (neurria > kolorea)
 ‘lorontzi berde txiki bat’
 c. a nice round plate (kualitatea > forma)
 ‘plater borobol polit bat’
 d. a small square table (neurria > forma)
 ‘mahai karratu txiki bat’

Honek ez du esan nahi beste hurrenkera batzuk ezinezkoak direnik, baina bai hierarkia hori dela hurrenkera neutroena eta ñabardura berezirik gabekoa.

Italieraz, Cinquek (1994) adjektiboen hierarkia ondo betetzen dela defendatzen du, baina adjektibo batzuk izenaren eskuinera agertzea izenaren ezkererako mugimenduaren bitartez interpretatzen du:

<i>oinarrizko egitura</i>		<i>egitura eratorria, esaten dena</i>
(30) una bella grande rosa palla	←—→	una bella grande palla _i rosa t _i
“baloi gorri handi eder bat”		↑
(Cinque 1994: 101)		└──────────┘

Hau da, Cinqueren arabera, izena neurria eta kolorea adierazten duten adjektiboen erdian egoteak izena bera oinarrizko gune batetik adjektibo bien artean dagoen beste buru-gune batera mugitu dela salatzen du; gainerakoan, italieraren egitura ingelesarenaren berdina genuke.

Argumentu-egitura duten izenen kasuan, Cinquek italieraren eta ingelesaren artean dagoen kontraste nabarmena hartzen du abiapuntutzat, hor ere gauzak izenaren mugimenduaren arabera azaltzeko. Ingelesaren eta italieraren izen-sintagmak oinarrizan berdinak izan ere, agerian dago hizkuntza bakoitzak bere hurrenkera daukala, subjektuaren rola jokatzan duten erlaziozko adjektiboei dagokienez behinik behin:

¹⁴ Azterbide berri bila jo nahi izanez gero, ikus Cinque (1996b), Artiagoitia (prestatzen) eta Zabala (prestatzen).

- (31) a. the Italian invasion of Albania
 b. L'invasione *italiana* dell'Albania (* L'italiana invasione dell'Albania)
 b'. L'invasione_i *italiana* t_i dell'Albania

c. La *grande* invasione *italiana* dell'Albania (mugida laburra, ez Determinatzailearaino)

(Cinque 1994: 86)

Hau da, italieraz, ingelesez ez bezala, izena adjektibo tematikoaren ezkerretara azaltzen da, baina gainerako adjektiboan (esaterako, *grande*-ren) eskuinera; horrenbestez, italieraren azaleko hurrenkera azaltzeko, badirudi izena ezkerretara lerratu dela proposatu behar dugula.

Euskarari begira, gauza bi dira deigarriak. Lehena, hauxe: izenaren eskuinera ageri dira adjektiboak, Sproat eta Shih-en hierarkiak adierazten duen bezala, baina ingelesaren ispilu litzatekeen hurrenkera agertuaz:

- (32) a. lorontzi txinatar zuri txiki bat (jatorria < kolorea < neurria)
 b. lorontzi zuri txiki bat (kolorea < neurria)
 c. praka urdin estuak (kolorea < kualitatea)
 d. mutil bilbotar handi bat (jatorria < neurria)
 e. ardo beltz ona (kolorea < kualitatea)

Egia da beste hurrenkera batzuk zilegi direla, baina ñabardurekin¹⁵: *ardo on beltza* esaten delarik, ardo onen artean beltza dena aukeratzen dugu, ez dugu aldi berean ona eta beltza denik adierazten; *ardo beltz ona* esaten dugularik, berriz, aldi berean beltza eta ona den ardoaz ari gara. Alde horretatik, (32e)-koa dugu ñabardurarik gabeko hurrenkera. Eta antzera esan genezake gainerakoan inguruan.

Izen-adjektiboan hurrenkeraren eztabaidaren ikuspegitik, bigarren gauza deigarri bat bada: euskaraz hain zuzen ere jatorria adierazten duten eta izen baten subjektua izan daitezkeen *-(t)ar* atzizkidun hitzak direla, hitzun batzuentzat behintzat, izenaren ezkerretara ager daitezkeenak:

- (33) a. indiar neska gaztea (*Hamaika galdera pianoari*, Igerabide)
 b. Albaniaren kontrako italiar eraso¹⁶

Galdera orduan hauxe dugu: ez al da izango euskaraz izena modifikatzen duten *-(t)ar* atzizkidun hitz guztiak adjektibo direla azken finean, baina euskara jasoan (literatura tradizioan) izena adjektibo mota baten eskuinera lerratzen dela, gaur egun hitzun askok galdu duten mugimendu sintaktikoa?

- (34) a. t_i indiar neska; gaztea (literatura tradizioa)
 b. neska indiar gaztea (gaur egungo hitzun asko edo gehienak)

¹⁵ Ikus EGLU-1 (1985: 247-8). Itxurak gorabehera, bertan esaten dena eta guk hemen dioguna ez dira kontraesankorrak.

¹⁶ Euskaldun askok *Italiak Albaniari erasotzea*, *Italiak Albaniari egindako eraso* errazago esango genukeela uste dut. Testuko adibidea Cinquek emandakoaren antz-antzekoa izatearren utzi dut bere horretan.

Gauzak bide horretatik aztertzea erakargarria da zalantzarik gabe: euskararena dirudien bitxikeria bat hizkuntzarteko ikuspegi zabalagoan ezaguna den gertakari batekin lotu daiteke, eta, hartara, azalpen orokorrago eta gogobetegarriagoa eman dakioko. Hala ere, hurrengo atalean ikusiko dugunez, bazter batean utziko dugu azterbide hori.

4. KORAPILOAREN ASKAPENA

Izenaren ezkerreko *-(t)ar* atzizkidun hitzak adjektibo arruntak ez direla erakutsiko dugu orain, hainbat argudiotan oinarrituta; argudiook, egia esan, agerian utziko dute *ondarrutar neskak* bezalakoetan funtsean hitz elkartu bat daukagula. Hitz elkartu horren izaera-eta 4.2 azpiatalean ahaleginginduko naiz azaltzen.

4.1. Hitz elkartu itxura

a. Azkue-Villasantek diotenari eutsiz, ikusten dugu izen bereziek ez dutela ezkerreko *-(t)ar* maite:

- (35) a. * ondarrutar Simon
b. Simon ondarrutarra

Datu honek izen bereziek hitz elkarketan erakusten duten jokabidea gogoratzen du¹⁷:

(36) a. turismo bulego	/	* turismo Guggenheim
b. literatura aldizkari	/	* literatura Bilbo
c. ume parke	/	* ume Disneylandia
d. euskal idazle	/	* euskal Saizarbitoria ¹⁸
e. bertso afari	/	* bertso Hernani

-(t)ar aurretik daukaten egiturak hitz elkartuak badira, (35a) adibidearen azalpena ezin errazagoa da: izen bereziak hitz elkarketa arruntetatik at geratzen dira¹⁹. Zergatik hori? Izen bereziek eskuarki izen-sintagma osoak osatzen dituzte, IS eta DS kategoriak islatzen dituzte Longobardiren (1994) arabera, eta horregatik ezin dira agertu hitz elkartuetan, zeren berauetan ardatz hutsak dauzkagu. Joera orokor honek salbuespen ia bakarra dauka, nik dakidala: aposizio elkarteak²⁰ (Azkarate 1990, Euskaltzaindia 1987, 1992). Ikus:

¹⁷ Adjektiboekin edo postposizio-sintagmekin ez dago arazorik izen berezia modifikatzeko:

(i) Bilbo literarioa, Paris poetikoa, Lekuona zaharra, Axular handia...

(ii) 21. mendeko Gasteiz, gaur egungo Baiona, ...

¹⁸ Izen bereziak arrunt bezala ere erabil daitezke, baina orduan galdu egiten dute pertsona jakin bati bakarrik erreferitzeko gaitasuna: *Nobela honekin euskal Saramago bat aurkitu dugu gure literaturan* diogunean, ez dugu Saramago izen berezizat hartzen, ez gabiltza nahitaz. *Historia do cerco de Lisboa* ren egileaz hizketan. Antzeko oharrak dakartza Azkaratek (1990: 160) *mari* eta *aitor* izenez.

¹⁹ Hitz elkartu baten lehen osagai modura ere nekez ikusten dira izen bereziak:

(i) a. * Gasteiz hondakin / hiri hondakin
b. * Dato garbitzaile / kale garbitzaile

²⁰ Eta izengoiti elkarteak ere:

(i) Juanito txistularia, Juanito Kojua (Euskaltzaindia 1987: 213)

Izengoiti-elkarteak, hala ere, ez ei dira hitz elkartu argiak: "izen + adjektibo segidaz sorturiko izen-sintagmaren eitea dute normalean" (Euskaltzaindia 1987: 214).

(37) David erregea, errege David (Azkarate 1990: 191-2)

Ez dut tradizio sortzailean aposizioen azterbide zehatzik ezagutzen baina Stowell (1991: 53), esaterako, *errege* bezalakoetan adjektibo erabilera ikusten du, eta aditzera ematen du aposizioak ez direla egiazko hitz elkartuak. Edozelan ere, aposizioak hitz elkartu izan edo ez, argi dago *ondarrutar Simon / Simon ondarrutarra* bikotea ezin dela aposiziotzat jo, aposizioek ez bezala, hurrenkera bakarra onartzen duelako. Beraz, orokorrean izen bereziak hitz elkarketatik kanpo gelditzen direla jakinda, (35a) adibidea ez da batere harri-garria egiten, [-(*t*)ar atzizkidun hitza + izena] hitz elkartua izateagatik gertatzen da ezgramatikala, hain zuzen²¹.

b. Izenaren ezkerreko -(*t*)ar hauek ez dute kalifikatzaile erabilera inola ere onartzen, baina izenaren ostekoek bai:

(38) a. Amaia [neska nahiko bilbotarra] da
b. * Amaia [aski bilbotar neska] da²²

Jokabide honek erabat jarraitzen dio hitz elkartuenari; berauen osagaiak, buru hutsak eta ez sintagma osoak izanda, ez dute modifikatzaile onartzen:

(39) a. jende gaztea	→	jende nahiko gaztea
b. gazte jendea	→	*nahiko gazte jendea
b'. gazte denbora	→	*franko gazte denbora
c. koadrilla alferra	→	koadrilla oso alferra
d. alfer koadrilla	→	*oso alfer koadrilla

Gazte jende eta *alfer koadrilla* [izen-izen] hitz elkartuak dira²³, eta argi erakusten digute hitz elkartuaren barruko osagaiak ardatz soila behar duela izan, ez sintagma oso bat. Argudio honen arabera, beraz, *bilbotar neska* hitz elkartua edo litzateke; ikusteko dago zein tankerakoa den.

c. Bada adjektibo bat beste edozein adjektibo modifikatzeko gaitasuna daukana, *huts*:

(40) a. Jon ergel hutsa da
b. Arazo hori (arazo) ekonomiko hutsa da

Izenaren ezkerrean doazen zorioneko -(*t*)ar hauek ez dute *huts* onartzen; hau espero izatekoa da nolabaiteko hitz elkartu baten barruan badago, baina ez adjektibo-sintagma osoa bada:

(41) a. * Amaia *bilbotar huts* neska da
b. Amaia neska *bilbotar hutsa* da

²¹ Hori bai, egiazko aposizioetan *David erregea* horrekin batera *errege David* zerk egiten duen zi-legi azaldu beharko litzateke.

²² *Bilbotar neska* horrek graduatzailek ez onartzea erlaziozko adjektiboaren kokapen bereziagatik ere azaldu liteke, eta ez nahitaez hitz elkartua izateagatik (I. Zabala k.p.). Berau eztabaidatzeak luze joko luke; edozelan ere, beste hizkuntzetan erlaziozko adjektiboek ez dute kokapena aldatu behar kalifikatzaile modura jokatzeko.

²³ Edo [Adj-I], *alfer* eta *gazte* beti adjektibotzat joz gero. Ez dirudi honen beharrik dagoenik.

Argudio honek, berriro, [bilbotar neska] nolabaiteko hitz elkartua dela pentsarazten digu.

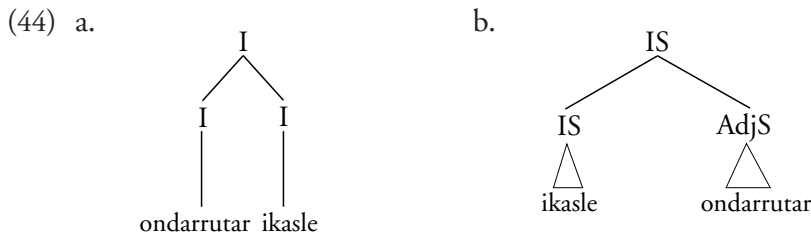
d. Azkenik, joko interesgarria egiten du [bilbotar neska] bezalako egitura batek. Hitz elkartua izatera, espero dugu hitz elkartu konplexuago baten barruan txertatu ahal izatea. Bildu ditudan lekukotasunek hala egiaztatzen dute, zeren ondoko hitz elkartua posible baita:

(42) [lapurtar idazle] bilkura (cf. [euskal kantu] txapelketa)

-(t)ar hitzak izenaren eskuinera erabiltzen dituztenen kasuan, berriz, adjektibo hutsak ditugu, eta ondorioz ez dugu espero beste hitz elkartu baten barruan txertatzea, adjektiboak izenen elkarketatik kanpo geratu ohi dira eta:

(43) a. *[idazle bizkaitar] elkartea (cf. * [idazle zahar] elkartea)
 b. * [neska ondarrutar] koadrilla (cf. * [neska jator] koadrilla)

Lau argudio hauen argitara²⁴, egitura bi daudela egiaztatzen dugu. Honako egitura bietan pentsatu behar dugu orduan:

Ezkerrekoa buru edo ardatz sintaktiko biren elkarketa hutsa genuke, baina ez legoke-(t)ar atzizkia daraman hitza areago modifikatzeko aukerarik. Eskuinekoa, berriz, IS + AdjS sintagmek osatutako multzo berria genuke, izenak eta adjektiboak elkartzean sortu ohi den egitura segida. Itxura baten, lehen egitura onartzen ez duten hiztunek ezin dute *ondarrutar* bezalako hitz bat izen modura erabili izen ardatza ez den momentutik, eta beste barik adjektibo kategoria ematen diote.

Ondarrutar neskak bezalakoak hitz elkartuzat jo behar direlako ondorioa oso gertu dago Eguzkitzak (1993) proposatutakotik: hark izen hutsaren adjunktuzat jotzen ditu -(t)ar atzizkidun egiturak, ezkerreko zein eskuineko kokapen bietan. Hemen kokapen bakoitzarentzat azterbide bana proposatu

²⁴ Argudio ahula bada ere, koordinazioaren arloko izen-elipsiek ere antzeko ondorioetara garamatzate. Izen + Adjektibo koordinazioetan, zilegi da izen ardatza isiltzea:

(i) a. [ikasle berriak] eta [[\emptyset] zaharrak] elkartu dira hemen ([\emptyset] = ikasle)
 b. [ikasle lekeitiarrak] eta [[\emptyset] ondarrutarak] elkartu dira hemen ([\emptyset] = ikasle)

Izenaren ezkerreko-(t)ar hitzek, adjektibo arruntak izatera, (i)-ko adibideen modura jokatu behar harko luteke, baina -(t)ar atzizkidun hitza izenaren ezkerretara onartzen duten hiztunek zalantzak dauzkate; batzuek izen ardatzaren elipsia onartzen dute, eta beste batzuek ez:

(ii) % [uztariztar ikasleak] eta [saratarr- \emptyset -ak] elkartu dira ([\emptyset] = ikasle)

Puntu honetan, aitortu behar da [izen + izen] hitz elkartuek ere ez dutela (ii)-ren arabera jokatzen, hor argi eta garbi ezin baita bigarren osagaia ezabatu:

(iii) * [antzerki-taldeak] eta [musika- \emptyset -ak] ez dira ados jarri ([\emptyset] = talde)

Beraz: koordinazioak argudio ahula ematen digu *uztariztar ikasleak* horretan adjektiborik ez dagoela pentsatzeko; baina era berean aitortu behar da, koordinaziotik abiatuta, ez legokeela guztiz argi hitz elkartua den.

dut, baina ezkerreko kokapena eta Eguzkitzak izen soilaren adjunktu deitzen duena ia gauza bera lirateke, nahiz eta Eguzkitzak hitz elkartu kontzeptua aipatzen ez duen. Hori bai, hitz elkartua izan arren, argi dago *-(t)ar* atzizkidun hitzak hitz elkartu sintetiko baten lehen osagaiaren ezkerretara behar duela, Mitxelenaren beste adibide batek agerian ipintzen duenez:

(45) Calabriar turuta-jotzaile koxkorra (MIEG I: 158)

Hor, ezinezkoa litzateke **turuta Calabriar jotzaile koxkorra* esatea²⁵.

4.2. Nolako hitz elkartua?

Kontu bat gelditzen da argitu gabe: zelako hitz elkartuak dira *ondarrutar neskak* bezalakoak? Hemen iradokizun apalak ematera mugatuko naiz. Bi aukera nagusi bururatzen zaizkit: batetik, mendekotasunezkotzat jotzea, eta bestetik hitz elkartu kopulatibotzat jotzea. Ikus ditzagun aukera biak, banan-banan.

Mendekotasunezko hitz elkartua izatekotan, *ondarrutar neskak* edo *ondarrutar maisua* horietan, *neska* eta *maisua* joko genituzke burutzat edo mugakizuntzat, eta *-(t)ar* atzizkidun hitza mugatzailatzat; berau (bigarren osagaia burutzat hartzea alegia) bat dator egitura hauen ohiko deskribapenarekin. Hipotesi honetan, hitz elkartuaren interpretazioa bera litzateke agian iluna: lehen begiratuan ez dirudi *ondarrutar neskak* hitz elkartua *gazte jendea* edo *alfer koadrilla* tankerako hitz elkartua denik; azken bion interpretazioa *gazteek osatzen duten jende multzoa*, eta *alferrek osatutako koadrilla* dugu. *Ondarrutar neskak* horren interpretazioa, ordea, ez da **ondarrutarrek osatutako neskak*. Alde horretatik, mendekotasunezko hitz elkartutzat joz gero, *ondarrutarren arteko neskak*, *ondarrutarren arteko maisua* genuke interpretaziorik arruntena, edo *Ondarruko neskak*, *maisua*, beste barik.

Bigarren aukera, hitz elkartu kopulatiboena dugu, baina berauen barruan hainbat azpisail daude, Azkaratek (1990) argi erakutsi duenez: dvandvak, gehiketa motakoak, atributiboak, aposizioak, tautologiak²⁶. Aposizioen azterbidea alde batera utzi dugu jadanik, eta argi dago ez gaudela tautologia baten aurrean. Bestalde, zorioneko *ondarrutar neskak* honek ez dauka *jaun-andreak* bezalako [izen-izen] dvandva elkartuen itxurarik: berauek ez bezala ez du zertan pluralean agertu, eta ez du zertan kidetasun semantikorik eduki (cf. Euskaltzaindia 1992: 54). Arreta handiagoa merezi du [emakume sorgina] eta [gizon astoa] bezalako elkarketa atributibotzat jotzeko aukerak. Berauetan, euskaraz ohi denaren aurka, burua edo ardatza ezkerreko osagaia dugu (Azkarate 1990, Euskaltzaindia 1987, 1992), eta bigarren osagaia adjektibo lana egiten duen beste izen bat izaten da²⁷. Gure [ondarrutar neskak] bezalakotan, berriz, badirudi ardatzik egotekotan, bigarren osagaia dugula ardatza, eta ez lehenengoa. Gainera, *ondarrutar* izena ardatza balitz (deskripzio gehienek

²⁵ Egunkarian *euskal arraun taldeak* irakurtzen da sarri, non *euskal* horrek *arraun talde* besarkatzen duen, *arraun talde* horiek *Euskal Herrikoak* direlako. Hor ezinezkoa da **arraun euskal taldeak*. Honekin egiaztatzen da hitz elkartuen esparruan ere hurrenkera-murritzapenak daudela.

²⁶ Seigarren azpisail bat ere badago, *subsumptive* azpisaila, baina berau mendekotasunezkotzat jotzen da Euskaltzaindia (1987, 1992) lanetan.

²⁷ Izan ere, batek zalantzan ipin lezake hauek batzuetan benetako hitz elkartuak diren, besteak beste [gizon *nabiko* astoa] eta abar esan daitekeelako.

diotenaren kontra hain zuzen ere), esperoko genuke *ondarrutar* izen modura erabiltzen duten euskaldunek (hots, guzti-guztiek) berdin-berdin onartzea *ondarrutar idazlea* bezalako sintagma bat (*emakume idazlea* edo *gizon astoa* onartzen ditugun bezalaxe alegia). Baina dakigunez hori ez da horrela. Ondorioa da *ondarrutar neskak* horretan *ondarrutar* ez dela ardatza, eta beraz, ez dela euskarazko hitz elkartu atributibo arrunta.

Azkaratek hitz elkartu kopulatiboen barruan kokatzen dituen *gehiketa* motako hitz elkartuak eta Euskaltzaindiak (1992) *koordinazio*-elkarte deitzen dituenak dira geratzen zaigun aukera bakarra. Hauen artean, *konde-duke*, *errege-profeta*... bezalako adibideak aipatzen dira, bereziki “norbait (zerbait) B da eta A da”. Oker ez banago, zorioneko *ondarrutar neskak*, *ondarrutar* eta *neska* direnak ditugu, eta harako *ondarrutar maisua*, aldi berean *ondarrutar* eta *maisua* dugun norbait litzateke. Ardatzari dagokionez, Euskaltzaindiak honelakoetan buru bi ikusten ditu aldi berean, eta ez buru bakar bat. Hipotesi hau zuzena balitz, orduan *ondarrutar neskak* horretan *neska* buruztat jotzen duten deskribapen tradizionalen kontra joango ginbateke.

5. AMAIERA

Laburbilduz: *ondarrutar neskak* eta *ondarrutar maisua* bezalakoak hitz elkartutzat jo daitezke, eta ez sintagma biren segidatzat. Hitz elkartu modura, hurbil daude koordinazio-elkarte deitzen diren horietatik, baina analisi horrek *neska* edo *maisua* burua delako ustea bertan behera uzten du; alternatiba gisa, mendekotasunezko hitz elkartutzat jotzeko aukera zabalik uzten dugu. Honetaz, datozen ikerketek emango digute argi gehiago. [-(t)ar atzizkidun hitza + izena] egiturak hitz elkartutzat jotzeak, bestalde, erraz asko azaltzen ditu bestela azaltzen zailak diren ezaugarriak: izen bereziekin ezin erabiltzea, nolakotasunezko adjektibo bezala ezin erabiltzea, *huts* adjektiboarekin batera ezin erabiltzea, eta hitz berrelkarketan parte hartzea. Ezaugarriok zeharo aldatzen dira -(t)ar atzizkidun hitza izen ardatzaren eskuinera azaltzen denean.

Amaitze aldera, euskararen historian sumatu uste dudak hurrenkera-aldaketa inguruan espekulazio txiki bat plazaratuko dut: -(t)ar atzizkiak beharbada historikoki izenak sortzeko baino ez du balio izan²⁸, eta alde horretatik joera naturalena izenekin [I + I] hitz elkartuak sortzea izan da. Ondoren etorri bide da adjektibotzat jotzeko aukera, eta behin adjektiboa izanez gero, joera izenaren ostean kokatzea dugu eskuarrena euskaraz. Gaur egungo hitzun askoren jokabidea (= izenaren aurretiko kokapena arbuiatzea) -(t)ar atzizkidun hitza, berau IS barruko ardatza ez delarik, adjektibotzat hartzeko joeraren ondorioa litzateke.

²⁸ Deklinabide atzizki izango ote zen inoiz? Leizarragaren harako *bere buruendar*, hala nola Oihenarten *zuretar* (Mitxelena ere erabilia) bikoteak horrela pentsatzeko bidea eman lezake; berrikiago-edo, *neuretar* (T. Agirre), *guretar* (Lizardi, Mitxelena), *zuentar* (T. Agirre), *geuretar* (Gandiaga) ere aurkitzen dira. -(t)ar atzizkiaren historiaz, ikus Gorrochategui (1984).

BIBLIOGRAFIA

- ARTIAGOITIA, X. (1998), "Determinatzaile Sintagmaren Hipotesia Euskal Gramatikan", *Uztaro* 27, 33-61.
- , (2001), *Hatsarreak eta Parametroak lantzen*, Gasteiz: Arabako Foru Aldundia-EHU.
- , (prestatzen) "Functional heads in the Basque noun phrase", EHUko eskuizkribua.
- AZKARATE, M. (1990), *Hitz elkartuak euskaraz*, Donostia: Mundaiz.
- AZKUE, R. M. de (1923), *Morfología Vasca* [berrargitalpena 1969, Bilbo: La Gran Enciclopedia Vasca].
- BERNSTEIN, J. (2000), "The DP Hypothesis: Identifying Clausal Properties in the Nominal Domain", in C. Collins & M. Baltin (arg), 536-561.
- BOSQUE, I. eta C. PICALLO (1996), "Postnominal adjectives in Spanish DPs", *Journal of Linguistics* 32, 349-385.
- CINQUE, G. (1994), "On the evidence for partial N-movement in the Romance DP", in G. Cinque (arg) *Paths towards Universal Grammar. Essays in honor of Richard S. Kayne*, Washington DC: Georgetown University Press, 85-110. [Cinque 1996a liburuaeren barruan ere bai].
- , (1996a), *Italian syntax and Universal Grammar*, Cambridge: Cambridge University Press.
- , (1996b), "The Antisymmetric Programme: Theoretical And Typological Implications", *Journal of Linguistics* 32, 447-464.
- DIXON, R. M. (1977), "Where have all the adjectives gone?", *Studies in Language* 1, 19-80.
- , (1982), *Where have all the adjectives gone? And Other Essays in Semantics and Syntax*, Berlin: Mouton.
- EGUZKITZA, A. (1993), "Adnominals in the Grammar of Basque", in J.I. Hualde eta J. Ortiz de Urbina (arg), *Generative Studies in Basque Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, 163-187.
- EUSKALTZAINDIA (1985), *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- , (1987), *Hitz elkarketa 1. LEF Batzordearen Lanak*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- , (1992), *Hitz elkarketa 4. Hitz elkartuen osaera eta idazkera*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- GIORGI, A. eta G. LONGOBARDI (1991), *The syntax of Noun Phrases*, Cambridge: Cambridge University Press.
- , (1993), *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*, Bilbo: Euskaltzaindia.
- GOENAGA, P. (1991), "Izen sintagmaren egituraz", in J. A. Lakarra (arg) *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*. Donostia: EHU-UPV, 847-865.
- GORROCHATEGUI, J. (1984), *Onomástica indígena de Aquitania*, Bilbao: EHU.
- LONGOBARDI, G. (1994), "Reference and Proper Names: A Theory of N-Movement in Syntax and Logical Form", *Linguist Inquiry* 25.4, 609-665.
- MITXELENA, K. (1987), *Palabras y Textos*, Bilbo: EHU.
- ODRIOZOLA, J. C. eta A. CANTERO (1992), "Euskal izenondoaren kokapenari buruzko zenbait ohar", *Euskera* XXXVII-2, 1035-1048.
- SARASOLA, I. (1996), *Euskal Hiztegia*, Donostia: Kutxa.
- , (1997), *Euskara batuaren ajeak*, Donostia: Alberdania.
- SPROAT, R. & C. SHIH (1991), "The cross-linguistic distribution of adjective ordering restrictions", in C. Georgopoulos & R. Ishihara (arg) *Interdisciplinary approaches to language*, Dordrecht: Kluwer Academic, 565-593.
- STOWELL, T. (1991), "Determiners in NP and DP", in K. Leffel and D. Bouchard (arg), *Views on Phrase Structure*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 37-56.
- TRASK, R. L. (1983), "Euskal Izen Sintagmaren Egituraz", in *Piarres Lafitteri omenaldia. Iker-2*, Bilbo: Euskaltzaindia, 599-611.
- VILLASANTE, L. (1974), *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Oñati: EFA.
- ZABALA, I. (1997), "Argumentu-harremana / eremu-harremana: izenondo erreferentzialen euskal ordainen bila", *Nazioarteko Terminologia Biltzarreko Aktak*, 535-556.
- , (1999), "Izen-sintagma konplexuak: adjektiboen eta izenlagunen segidak", in J. C. Odriozola (arg) *Zenbait gai euskara teknikoaren inguruan*, Bilbao: EHU-UPV, 107-157.
- , (prestatzen), "Izenak eta adjektiboak modifikatzaile eta predikatu gisa", EHUko eskuizkribua.

LABURPENA

Euskaraz *-(t)ar* atzizkidun hitzak izenaren aurretik zein atzetik ager daitezkeela esan ohi da, baina hiztun multzo zabal batek sistematikoki arbuiazen du lehen hurrenkera. Artikuluak arbuio horren arrazoï gramatikala ematen du: [*-(t)ar* atzizkidun hitza + izena] hurrenkera [izen + izen] hitz elkartua dugu eta [izena + *-(t)ar* atzizkidun hitza] hurrenkera, berriz, [izen + adjektibo] joskera arrunta besterik ez dago. Lehen hurrenkera hitz elkartuetan sumatzen diren ezaugarriak dauzka: izen bereziak ezin dute elkarketa parte hartu, Azkue eta Villasantek nabarmendu zuten bezala; *-(t)ar* atzizkidun hitzak ezin dira kalifikatzaile modura erabili eta ezin ditu *huts* adjektiboak modifikatu; *-(t)ar* atzizkidun hitzarekin osatutako hitz elkartuak berrelkarketa parte har dezake. Lau ezaugarriok erabat aldatzen dira *-(t)ar* atzizkidun hitza izenaren ondoren agertzen denean. Ondorioa da, *-(t)ar* atzizkiak izenak eta adjektiboak erortzen dituen arren, hiztun multzo zabal batek adjektibo balioa baizik ez duela aintzat hartzen *-(t)ar* atzizkidun hitza izen ardatz batekin batera erabiltzen denean, eta horregatik hurrenkera bakarra onartzen du. Beste hiztun mota (kontserbatzaileago) batek, berriz, aukera biak (izen eta adjektibo balioak) baliatzen ahal ditu, eta beraz, hurrenkera biak onartzen ditu.

RESUMEN

Se ha dicho que en euskara las palabras con sufijo *-(t)ar* pueden aparecer por delante o por detrás del nombre, pero un amplio espectro de hablantes rechaza sistemáticamente la primera disposición. El artículo explica la razón gramatical de dicho rechazo: en la disposición [palabra con sufijo *-(t)ar* + nombre] tenemos una palabra compuesta [nombre + nombre], y, sin embargo, en la disposición [nombre + palabra con sufijo *-(t)ar*] no existe más que una sintaxis común [nombre + adjetivo]. La primera disposición tiene las características que se perciben en las palabras compuestas: los nombres propios no pueden participar en la composición, tal y como lo pusieron de manifiesto Azkue y Villasante; las palabras con sufijo *-(t)ar* no se pueden emplear como calificativo y no pueden modificar los vacíos adjetivales, la palabra compuesta formada con la palabra de sufijo *-(t)ar* puede participar en la recomposición. Estas cuatro características cambian totalmente cuando la palabra con sufijo *-(t)ar* aparece detrás del nombre. La consecuencia es que, a pesar de que el sufijo *-(t)ar* deriva nombres y adjetivos, un amplio espectro de hablantes solamente toma en consideración como valor adjetival cuando la palabra de sufijo *-(t)ar* se emplea junto a un nombre eje, y por eso solo acepta una disposición. Otro tipo de hablante (más conservador), sin embargo, puede emplear las dos opciones (con valor de nombre y de adjetivo), y, por lo tanto, acepta las dos disposiciones.

RÉSUMÉ

On a l'habitude de dire que les mots basques qui contiennent le suffixe *-(t)ar* peuvent apparaître autant avant qu'après le nom, mais un groupe important de personnes parlant la langue refuse systématiquement la première position. Cet article raisonne ledit refus du point de vue grammatical: dans l'ordre [mot avec le suffixe *-(t)ar* + nom] nous nous trouvons face à un mot composé du type [nom + nom] alors que dans l'ordre [nom + mot avec le suffixe *-(t)ar*], nous nous trouvons au contraire, face à une simple construction syntaxique [nom + adjectif]. Le premier ordre a les caractéristiques présentes dans les mots composés: les noms propres ne peuvent pas faire partie de compositions, comme l'ont souligné Azkue et Villasante; les mots avec suffixe *-(t)ar* ne peuvent pas être utilisés comme qualificatif, et ne peuvent pas être modifiés par l'adjectif *huts*; la composition formée par un mot avec suffixe

-(t)ar peut refaire part d'une nouvelle composition. Ces quatre caractéristiques changent totalement quand le mot avec suffixe *-(t)ar* apparaît après le nom. La conclusion de tout cela est que, bien que le suffixe *-(t)ar* donne lieu à des noms et adjectifs dérivés, un groupe important de personnes parlant le basque lui donne nécessairement la valeur d'adjectif quand le mot avec le suffixe *-(t)ar* modifie un nom qui agit comme noyau d'un syntagme nominal et c'est pour cette raison qu'il n'approuve que l'un des deux ordres mentionnés. Un autre groupe de personnes parlant le basque (plus conservateur), utilise au contraire les deux valeurs (celle du nom et celle de l'adjectif), et accepte donc les deux ordres.

ABSTRACT

It is usually said that the words that take the suffix *-(t)ar* in the Basque language can appear either before or after the noun. A large group of speakers, however, systematically reject the first position. The present article reasons this rejection from a grammatical point of view: in the order [word with suffix *-(t)ar* + noun], we have a compound word of the type [noun + noun], whilst in the order [noun + word with the suffix *-(t)ar*], we have a mere syntactic construction [noun + adjective]. The first order shares the characteristics of compound words: proper nouns cannot form part of compounds, as pointed out by Azkue and Villasante; the words headed by the suffix *-(t)ar* cannot be used as qualifying adjectives and cannot be modified by the adjective *huts*; the compound formed by a word headed by the suffix *-(t)ar* can form part of a new compound. These characteristics change completely when the word with the suffix *-(t)ar* appears behind the noun. The conclusion drawn is that although the suffix *-(t)ar* creates derived nouns and adjectives, a great many speakers give it adjective value when the word with the suffix *-(t)ar* modifies a name that acts as nucleus in a noun phrase and, therefore, only accept one of the two orders mentioned. Another group of (more conservative) speakers, however, use both values (noun and adjective) and, as a result, accept both orders.